

XI.

Громадське хвилювання.

ЛЮДНІСТЬ завжди і усюди хвилюється—і в родинах і в народах. Інша родина велика, численна, а пройшов короткий час—той помер, той помандрував в чужий край, той одружився і відділився, і стала родина маленькою, і навпаки—маленька родина з протягом часу зростає в велику сім'ю, з синами, дочками, внучатами. Те ж буває й з селом, з народом. То вони збільшуються, то починається тіснота, сварка; люди йдуть в ристіч, світ за очі, шукають кращої долі на чужині. А на те місце приходять чужі люди, або волею—як торговці, ремесники, урядовці, майстри, або неволею—як біженці в останні роки і, пригляdivшись до нового місця та нових обставин, осідають, заводять своє діло і входять цілком в місцеве життя.

Людське хвилювання і на Слобожанщині почалось здавна. Перш на вільні, багаті й просторі землі великою повіддю пішли українці і за короткий час заселили весь край. Потім прилили невеличкі купи сербів та молдаванів, які, оселившись поміж українцями, злились з ними цілком. Одночасно приливали великороси, але вони не тільки не злились з українцями, а по містах, дякуючи урядові й школі, що були в їх руках, перетягли до себе багато українців, що переняли їх мову, одіж і звичаї. В останні часи війни і революції в міста, здебільшого в Харків, понабивалось велике число чужинців—поляків, жидів, ла-

тишів, які в значній мірі осіли в місті, інші купили для себе доми і позаводили крамниці.

Хоч Слобожанщина давала досить хліба, кохалась в торгівлі і промисловості, але з протягом часу зі збільшенням людности місцями почала виявлятись тіснота, безземелля, усякі злидні. Люди стали шукати нової землі й кращої долі. Переселенський рух почався давно, йшов спершу помалу, без участі земства. Тільки в 1908 р. Харківське губернське земство звернуло на нього увагу, почало збирати звістки тими засобами, які були у нього під руками,—через земських начальників, волостні управи та приватних осіб, одночасно запросило челябинську переселенську організацію і таким чином в 1908 р. вперше спромоглося ознайомитись зі справою як слід і почати допомогти їй ¹⁾).

За 24 роки, від 1885 до 1909 р., челябинська переселенська організація зареєструвала сімейних переселенців з Харківщини—117.311 душ. За цей же час з усієї Росії посунуло 2.659.888 душ, значить, переселенців з Харківщини було більш 4% усього числа, на кобний рік пересічно по 5 тисяч, але по роках число то підскакує вгору, то падає униз: так, в 1900 р. вийшло усього 1.264 души, а через де-кілька років—в 1907—19.085, в 1908—29.131, очевидно, з великим зростом.

Коли порівняти число переселенців за ці два роки з числами приросту людности на Харківщині, то вийде, що переселення відобрало від нього в 1907 р. $\frac{2}{5}$, а в 1908 р. — $\frac{3}{5}$ частини приросту. Тільки частина переселенців йшла за дозволом, а решта йшла самовільно, за-

¹⁾ Переселеніє крестьянъ Харьков. губ., 1908 р., вып. I, вид. Харьк. губ. зем. управи.

біраючи звичайно пашпорти й купуючи білети на машину без жадної знижки. Про самовільних переселенців земство має відомости тільки за 9 місяців 1908 р.; з тих відомостів видно, що цим недозволеним шляхом, а значить, і без усякої запитанні якихсь закладів або уряду, йшло 54% усього числа переселенців; по окремих же повітах відсоток самовільних переселенців сягає від 26 до 80%. З цього боку становище переселенців з Харківщини гірше од загальноросійського, бо там самовільні переселенці складають 42%. Переселенці з Харківщини йшли в три західні повіти Томської губ. та в Акмолинську область, а там ще на Далекий Схід, останніми ж часами пішли ще в Тургайську область. В 1908 р. переселення на Далекий Схід зменшилося, а зате зросло в Тургайську область. Не вся Харківщина брала однакову участь в переселенському рухові. Земство має що до цього певні відомости тільки за 1907 р. та 7 місяців 1908 р. Ті відомости показують, що в ці часи більше йшло людей з південно-східних повітів Харківщини—куп'янського, ізюмського та старобільського, а найменше з повітів північно-західньої частини губернії—охтирського, харківського та сумського. Ці останні відомости мають особливу вагу при розгляді тих причин, які спонукують наших селян кидати рідні оселі та плентатися на непривітну далеку чужину. Отже головна причина, що жене селянина на далеку чужину—це безземелля, малоземелля та земельна тіснота взагалі.

Та не можна думати, що саме малоземелля тільки викликало переселення. Один з найкращих харківських громадських діячів професор Гордієнко передав на «Совѣщаніе свѣдущихъ людей» записку «О причинахъ, побуждающихъ крестьянъ къ переселенію, и о мѣрахъ къ

ограниченію переселенія», де висловився, що не стільки малоземелля жене селян на чужину, скільки недостача культури, кепська пашня, брак робочої скотини, брак хліборобського знаряддя, псування нив, побільшення пісків та ярів, шкідлива так звана черезполосиця, тягар податків, мала безпека земельної й усякої иншої власности законом, темнота, недостача науки й школи. «Жить крестьянину тѣсно,—каже Гордієнко,—но не только отъ малоземелья, но и разныхъ стѣсненій отъ начальниковъ и міроѣдовъ. Переселяясь на широкія поля, онъ не обезпечиваетъ себя отъ такого же зла и, можетъ быть, найдетъ худшее».

Хоч назва «Україна в Азії» луна трохи чудно для нашого вуха, а тим часом вона цілком відповідає дійсности, не менш як «Україна американська». Величезна українська еміграція направляється в Сибір і далі, аж до берегів Тихого океану; що-року десятки тисяч селян з корінної України переселяються на ті далекі «зелені» або «сірі клини» і засновують цілі українські колонії, зберігаючи свій побут, мову і навіть даючи новим своїм осадам назви рідних сел України. За останні часи почало переселятись на Далекий Схід чимало й українців інтелігентів. Ідуть вони туди як урядовці, офіцери, рідше як купці або промисловці. А де-хто їде і вчитись, як, напр., молодь до Томську. І як то звичайно буває з земляками, на чужині вони з туги за рідним краєм скоріше доходять до національної свідомости, скоріше сходяться до гурту. Як раз це саме відбилось на українцях в Азії: у Томську існує чимала студентська українська громада; у Владивостоці та Харбині місцеві російські газети заводять спеціальні українські відділи, де подають важніші звістки про український національно-культурний

рух, а иноді містять і цілі статті українською мовою. У Харбині засновано навіть український громадський клуб, який об'єднує українців в далекому кутку Монголії.

Все це з'явища у високій мірі симптоматичні й відрадні. Вони показують живучість українського національного руху і дають надію, що ті сотні тисяч нашого люду, які виселились, шукаючи щастя-долі, аж на східній кінець Азії, не одірвуться від свого національного організму, не загинуть для мешканців старої України. На свідомих українцях-інтелігентах, що живуть в Азії, лежить обов'язок подбати, щоб їх земляки-селяне мали змогу не поривати зв'язків з духовним життям рідного краю, щоб до них доходила українська книжка, українська газета. Гарний початок цьому зробила томська студентська громада, яка заснувала гурток за-для розповсюдження українських книжок серед українських колоній Західного Сибіру. Приклад національно-культурного руху серед українських колоністів в Америці показує, що розвиток національної свідомості серед колоністів має користне значіння й для метрополії. І коли українські переселенці в Америці, майже виключно—робітники та селяне, що вийшли з бідної, занедбаної Галичини і попали в значно гірші умови життя ніж переселенці до Азії, спромоглись на цілий ряд національних товариств, шкіл і часописів, то і українці-інтелігенти Східного Сибіру з'уміють подбати про своїх земляків-селян.

Поруч з переселенням, або з еміграцією, так казати, матеріальною на Україні йшло ще друге переселення, далеко більш шкідливе,—духовне. В той час, коли селянська біднота пішла до Сибіру, Туркестану, Америки, інтелігенція пішла геть від народу на послугу російському урядові і допомагала йому нищити українське

життя, навіть в кращих його проявах—в мові, в мистецтві. Духовна еміґрація, або національна зрада почалась далеко раніш селянського переселення. Її перший великий вибух відноситься до часів царя Петра Великого та цариці Катерини Другої, коли вихованці Київсько-могилянського колегіума лавою повалили на північ, позаймали майже всі архирейські катедри; тут були і видатні письменники, як Феофан Прокопович, Дмитрій Туптало (Ростовський), і талановиті майстри, як то Левицький, Боровиковський; пізніш тим же шляхом пішли письменники Гоголь, Короленко, Мачтет і інші, зоставляючи свій рідний край навіть в самоті, без культурної допомоги його власних кращих дітей. Хай, це все люди світу, знання, гарного художнього слова, хоч і не рідного, і все ж таки досить знайомого та приемного в промінях науки й мистецтва. Але за цією проміністою, світлою переселенською в духовнім напрямі українською лавою сунула хмара байдужої, безталанної української інтелігенції, яка сараною обліпила народне життя, не докладаючи рук до його поліпшення, але пишаючись тільки своїм новим позиченим у сусід національним обличчям.

В виробленні зрабливої інтелігенції повинна школа у всіх її верствах, пристосована урядом до знищення українського народу, як самостійної духовної особи; низча й середня школа відривала людину від матерньої мови та рідної природи й історії краю, а вища затверджувала цю руйнуючу роботу й обробляла вже до кінця українця в звичайного урядовця, ласкавого до сильних та багатих і недбалого до слабих та бідних, якими йому здавались усі його земляки—самі мужики з їх тільки мужицькою мовою, з їхнім селянським неприємним грубіянством,—то чорна кістка в порівнянні з білою кісткою вихованої в

зросійщеній школі української інтелігенції. Таке духовне переселення захопило усі верхні верстви українського народу—панство, попівство і навіть заможне купецтво та міщанство, хоч його і стали за це ганьбити українські письменники, починаючи з Котляревського, Квітки-Основ'яненка й Шевченка.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М. 53005
1917 348.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

8

Кредитивний Союз